

INHOUD

VOORWOORD	9
1. OP ONTDEKINGSTOCHT DOOR EEN BEKEND GEBIED?	11
1.1 Een beeld van een titel	12
1.2 Het dagelijkse leven door de sociologische lens	15
1.3 Een stap verder	25
1.4 Een eerste definitie van sociologie	30
2. DE SAMENLEVING IS EEN VELD	33
2.1 Individu en samenleving: een tweestrijd?	35
2.2 De samenleving: een vat vol mogelijkheden en beperkingen	40
2.3 Solidariteit versus strijd	42
2.4 Ongelijkheid versus gelijkheid	50
3. WAARMEE ZIJN SOCIOLOGEN BEZIG?	53
3.1 De sociologie, een wetenschap als (g)een ander?	53
3.2 Sociale feiten zijn dingen	59
3.3 Sociologie is niet normatief	62
3.4 Sociologie ontdekt en verruimt	63
3.5 De sociologie: een van de huizen op het plein van de samenleving, met verschillende kamers en de bijbehorende ramen	65
4. BLOKKEN UIT DE SOCIOLOGISCHE BLOKKENDOOS	69
4.1 Sociaal handelen	70
4.2 Interactie en communicatie	72
4.3 Sociale relaties en posities, sociale rol en status	77
4.4 De sociale rol	83
4.5 Rolattributen en statussymbolen	89

5. EEN NETWERK IS GEEN GROEP	93
5.1 Sociale netwerken	94
5.2 Groepen	100
5.3 Referentiegroepen	112
5.4 Groepen tussen conflict en solidariteit	115
6. MODERNE SAMENLEVINGEN ZIJN ALTIJD MULTICULTUREEL	119
6.1 Door de ogen van anderen	119
6.2 Waarvoor staat cultuur?	120
6.3 Cultuur met een grote en een kleine c	122
6.4 Cultuur: een patroon van waarden, normen, doeleinden en verwachtingen	123
6.5 De ene cultuur is de andere niet	131
6.6 Cultuur en beschaving	139
6.7 Instituties en institutionalisering	141
6.8 Het gezin: een primaire groep én een institutie	143
6.9 Desinstitutionalisering van de levensloop?	149
BIBLIOGRAFIE	153

1. OP ONTDEKKINGSTOCHT DOOR EEN BEKEND GEBIED?

OVER DE EIGEN AARD VAN DE SAMENLEVING

Letterlijk betekent sociologie ‘samenlevingskunde’ of ‘studie van de maatschappij’. De term is samengesteld uit het Latijnse *socius* (metgezel, bondgenoot, verbondene) en het Griekse *λόγος* (kunde, studie, leer). De oudste vindplaats van dit hybride neologisme is een manuscript – geschreven tussen 1780 en 1785 – van de hand van de Franse abt **Emmanuel Joseph Sieyès** (1748-1836). Dat werk werd niet uitgegeven. Sieyès zou enkele jaren later, in het revolutiejaar 1789, in één klap beroemd worden met een werk dat wel gepubliceerd werd, namelijk *Qu'est-ce que le tiers état? (Wat is de derde stand?)*. Daarin kloeg hij niet enkel de onderdrukking van het gewone volk aan, maar hekelde hij ook dat de zogenaamde Derde Stand – in tegenstelling tot de adel en de geestelijkheid – op geen enkele wijze vertegenwoordigd was in de staatsinrichting van het Franse koninkrijk. De vernuftige bedenker van de term ‘sociologie’ kwam daarom alweer aanzetten met een nieuw concept – ditmaal dat van de zogenaamde volkssoevereiniteit.

Opvallend genoeg schrijft de traditionele wetenschapsgeschiedenis de uitvinding van de sociologie toe aan de Franse wetenschapsfilosoof **Auguste Comte** (1798-1857) in 1830. Dat is bijna een halve eeuw later! Toch is dat geen verdraaiing van de werkelijkheid, want de intellectuele verdienste van de (her)uitvinding van de term ‘sociologie’ behoort Comte toe. De sociologie is dus twee keer uitgevonden. Toen Comte de term bedacht, gaf de filosoof hem een definitie die het voorzichtige begin zou inluiden van het tijdperk van een beschrijvende, empirische wetenschap van de samenleving. Sieyès bekeek de samenleving nog vanuit een politiek gekleurd standpunt: sociologie was in zijn ogen de leer die een rechtvaardige en revolutionaire inrichting van de samenleving voorschreef. Daarin zou de verwaarloosde derde stand rechten *moeten* krijgen. In de aanloop naar de Franse revolutie van 1789 en in de naweeën daarvan werd sociologie dus opgevat als een normatieve benadering van de samenleving, gedreven door een ideële voorstelling van ‘hoe de samenleving behoorde te zijn’. In 1830 bracht Comte daarin voorzichtig verandering. Net zoals natuurkundigen de natuur bestuderen door middel van objectieve, neutrale, empirische observaties, zo stelt Comte, is het de taak van sociologen om de samenleving op een objectieve en empirische wijze te doorgronden.

Sociologen willen meer weten over hoe de mensen samenleven in allerhande sociale verbanden (gezinnen, verenigingen, bedrijven, steden, staten). Ze zijn ook benieuwd naar de kenmerken van die samenlevingsverbanden en willen de wetmatigheden doorgronden die ons samenleven sturen. In dit hoofdstuk ondernemen we een eerste poging om daarmee kennis te maken.

1.1 EEN BEELD VAN EEN TITEL

De titel van dit boek is niet lukraak gekozen. Of toch wel, want de volledige titel zou moeten luiden: *Het speelveld, de spelregels, het spel en de spelers*. Maar omdat die titel te veel plaats op de omslag en ook in het geheugen van lezers zou innemen, hebben we hem verkort tot *Het sociologisch speelveld. De essentie*. Niet dat we het spel daarmee naar de tweede rij verschuiven, zeker niet.

We mogen er immers van uitgaan dat de spellen die we spelen, afspiegelingen zijn van de manieren waarop we samenleven en dat de samenleving het speelveld is waarop die spellen zich afspelen. De volledige titel drukt zo de fundamenteel sociologische verhouding uit tussen de samenleving (het speelveld), de sociale spelregels (zoals wetten en gedragsregels), de maatschappelijke spelers (mensen, organisaties, instituties) en het spel dat binnen dat veld wordt gespeeld. Of 'spellen' die worden gespeeld, in het meervoud. Want achter, onder en naast het formele spel gaan vele andere spellen schuil.

De samenleving is dus een speelveld met spelregels en spelers, en samen spelen ze het **samenlevings-spel**. Het staat de lezers vrij om het eigen favoriete veldspel te kiezen. Zelf dachten we aan voetbal. Elk speelveld wordt afgebakend door lijnen. Binnen die lijnen lopen de spelers die aan het spel (mogen) deelnemen. Buiten het speelveld staan de spelers die niet mee kunnen spelen, omdat ze bijvoorbeeld geblesseerd zijn, of uit vorm. Nog andere mogen niet meespelen omdat ze werden uitgesloten wegens een zware inbreuk op de spelregels.

De spelers moeten zich immers aan de **spelregels** houden. Die zijn niet allemaal even dwingend. Het leeuwendeel van die regels ligt vast in allerlei reglementen van nationale en internationale sportbonden. Veldspelers mogen de bal niet met de hand spelen, geen te ruwe of te zichtbare overtredingen begaan, niet buitenspel staan. Houden de spelers zich niet aan die regels, dan speelt de scheidsrechter zijn rol. Hij bestraft de inbreuken naargelang van de ernst: de geringere met een lichte straf, de ergere met een zware straf. In geval van een rode kaart wordt de overtreder van het veld gestuurd en voor een of meer wedstrijden uitgesloten. Maar de spelers horen ook informele regels in acht te nemen. Sommige regels zijn voor interpretatie vatbaar en nog andere behoren tot de 'goede gewoonten', zoals regels van fair play. Wanneer een speler voor dood op de grond ligt, wordt verwacht dat de bal wordt buitengegrapt en het spel wordt stilgelegd. Gebeurt dat niet, dan volgt er een fluitconcert van de toeschouwers.

Ook het maatschappelijke leven wordt beheerst door geboden en verboden, door regels allerhande en taboes: beleefdheidsregels, personeelsstatuten, GAS-boetes, wetten, decreten en EU-regelgeving. De rechter kan een geldboete opleggen aan overtreeders of ze voor enige tijd naar de gevangenis sturen en hen zo uit de samenleving bannen. Je kan een uitnodiging voor een feestje wel vergeten als je op het vorige buiten de schreef bent gegaan, of je kan vruchteloos zitten wachten op een sms'je van je vrienden nadat je hen publiekelijk hebt geafronteerd. Anders dan in de rechtbank gelden in de samenleving geen formele en procedurele vereisten om van een geldige regel te kunnen spreken. In een gemeenschap van mensen telt een regel als die – om wat voor reden ook – als een regel erkend wordt. Binnen het veld bakemen lijnen verschillende zones af waarin, conform de spelregels, sommige handelingen wel en andere niet mogen. Op de eigen helft kan je niet buitenspel staan. Nergens mag je de bal met je handen spelen of de tegenspeler

langs achteren tackelen, maar die overtredingen worden in de strafschopzone zwaarder bestraft dan elders. Ook in de samenleving gelden andere regels voor de publieke dan voor de particuliere ruimte, voor wat je op straat doet of binnenshuis, binnen het bedrijf of binnen het gezin...

De spelers bekleden specifieke **posities** – een kernbegrip in de sociologie. Bekende posities zijn: keeper, flankverdediger, centrale verdediger, middenvelder en spits. De doelman en de verdedigers proberen de tegenpartij het scoren te beletten, middenvelders bereiden het scoren voor, de spitsen hebben als opdracht af te werken. De verzameling van posities is niet onveranderlijk. Ten eerste variëren het aantal en de soort van posities naargelang de verschillende opstellingen van het team. Die hangen vaak af van de strategie die de coach hanteert. Ten tweede is de verzameling van posities niet immuun voor de tijd. Culturele veranderingen, zoals de wens van het publiek om sneller en verrassender voetbal te zien, leidden tot de opmars van de positie van de links- en rechtsbuiten (*left winger* en *right winger*), dat wil zeggen snelle flankaanvallers die niet gebonden zijn aan een vaste plaats op het veld. Ook de samenleving bestaat uit een stel posities, bijvoorbeeld beroepsposities, en tussen al die posities bestaat een taakverdeling: de arbeidsdeling. Er zijn posities van waaruit de productie van goederen en diensten wordt voorbereid, ondersteund of georganiseerd. Andere posities zorgen dan weer voor de eigenlijke productie, de verdeling en verkoop. Uiteindelijk zijn we allemaal consumenten van die goederen en diensten.

Met die posities gaan specifieke **rollen** gepaard. Van de doelman wordt verwacht dat hij doelpunten voorkomt. Hij permitteert zich best geen fantasietjes. De verdedigers moeten de aanvallers uit het doelgebied houden, met sober spel. De middenvelders moeten creatief zijn en de aanvallers geïnspireerd. Van wingers wordt verwacht dat ze schitteren met flitsende individuele acties, die uitmonden in een perfecte voorzet of een goal. In de samenleving verwachten we van sommige beroepen (zoals kunstenaars, tekstschrijvers en misschien ook docenten) dat ze creatief zijn, spektakel brengen of risico's nemen, maar een luchtverkeersleider of een treinbestuurster gedraagt zich het best anders. Zij moeten ons veilig en tijdig op onze bestemming brengen.

Naargelang van hun positie hebben de spelers ook een hogere of lagere **status**. In vrijwel alle ploegen worden aanvallers hoger gewaardeerd dan verdedigers. Hoe komt dat? Omdat scoren het doel van het spel is. Toch zijn alle spelers even hard nodig om het spel te spelen. In de samenleving is dat niet anders. Er zijn flitsende jobs, zoals modeontwerper of chirurg, en beroepen die nauwelijks in de aandacht komen, bijvoorbeeld productie leider, vuilnisophaler of leraar. Ondanks hun lagere waardering zijn de laatstgenoemde beroepen niet minder belangrijk voor de goede werking van de samenleving.

Tijdens het spel interageren en communiceren de spelers zowel met de eigen ploegmaats als met de tegenspelers. Ze moedigen elkaar aan, wisselen informatie uit en schelden elkaar verrot. Ze houden in hun acties rekening met wat ploegmaats en tegenspelers van plan zijn. Ze anticiperen op de acties van anderen, zowel bij het opzetten van een aanval als bij het tackelen van een doorgebroken spits. Moet het gezegd dat we ook in het leven van elke dag voortdurend bezig zijn met **communiceren en interageren**? Tijdens het vergaderen, wanneer we rondwandelen in de stad of tijdens een ruzie praten, roepen en gesticuleren we. We bellen mobiel, sms'en, internetten... We vragen naar informatie of geven die.

Bij ploegsporten bestaat er een taakverdeling en een hiërarchie tussen de posities. Formeel heeft elke ploeg een kapitein. Dat is niet altijd de beste speler of die met het meeste gezag, maar wel wie van hogerhand wordt aangeduid. Ook in instellingen, ondernemingen en andersoortige groepen zijn er **formele en informele leiders**. De formele leiders zijn diegenen die via officiële kanalen op die positie terechtkomen. Soms, maar niet altijd, zijn dat de beste leden van de groep of diegenen met het meeste gezag. Daarom treffen we naast hen ook informele leiders aan. Conflicten tussen formele en informele leiders maken deel uit van het dagelijkse leven van elke organisatie.

De spelers moeten zich niet alleen aan bepaalde regels houden, ze moeten zich ook nuttig maken. Het komt erop aan te winnen. Wie onvoldoende daartoe bijdraagt, wordt door de trainer van het veld gehaald. Ook in het echte leven word je afgedankt, werkloos of, al dan niet vervroegd, 'op rust gesteld' als je niet voldoende productief meer bent.

Winnen is dus het doel van het spel, althans het officiële doel. Maar dikwijls worden de deelnemers (ook) gedreven door andere motieven, zoals de winstpremie of het versieren van een lucratieve transfer, of gaat het gewoon om de gunst van de toeschouwers. Politieke partijen willen politieke macht veroveren, ondernemingen willen winst maken en vakbonden willen de belangen van hun leden verdedigen. Maar leiders en leden hebben dikwijls ook hun eigen agenda: managers hebben misschien een politieke carrière op het oog, vakbondsleiders willen een lucratief zitje in een raad van bestuur. Velen willen de eigen maatschappelijke status verbeteren, sommigen doen hun job omdat ze plezier hebben in het werk of louter voor de lol van het samenzijn.

Bij uitbreiding heeft ook de **ruimte rond het speelveld** onze belangstelling. Daar bevinden zich onder meer de trainers, de bestuursleden, de supporters, de zakelijke bezoekers van de *business lounges* maar ook de neutrale waarnemers. Trainers en bestuursleden nemen niet aan het spel deel en toch sturen ze aan wat er op het veld gebeurt. Is het anders in de samenleving, waar mensen achter de schermen vaak bepalen hoe de deelnemers aan het maatschappelijke spel zich gedragen – zonder dat die daarom louter poppen in een poppenspel zijn? Ondernemers, politici, religieuze leiders, modeontwerpers en mediatycoons stippelen meestal binnenskamers uit waar het naartoe moet met hun onderneming, hun partij en het land, hun kerk, de mode voor het volgende seizoen en wat er op tv te zien is en in de kranten en weekbladen te lezen valt.

Wellicht is 'de tribune' het meest geschikt om de positie van de socioloog te kenschetsen. Supporters kiezen meestal de ene of de andere kant; neutrale waarnemers bekijken alles met de nodige distantie. Voetbalverslaggevers zijn bijna altijd grote fan van een bepaalde club. In het Antwerpse staat Peter Goris (Sporthoofredactie *Gazet van Antwerpen*) garant voor rake en doorleefde analyses van het voetbalgebeuren op en rond het veld, die gevoed worden door zijn levenslange loyaliteit aan 'rood en wit', de liefdevolle kleuren van Antwerp FC. Commentator en presentator Frank Raes is een bekende Beerschot-sympathisant. Op zijn negentiende voetbalde Raes zelf in de paars-witte reserveploeg. Staan die uitgesproken sympathieën dan niet in de weg van een objectieve verslaggeving? Dat hoeft niet.

Wetenschappers, en sociologen in het bijzonder, vallen onder de categorie van neutrale waarnemers. Natuurlijk hebben ook zij hun sympathieën en antipathieën. Soms zijn die onbewust. Van hen wordt evenwel

verwacht dat ze een volledige beschrijving leveren van de gebeurtenissen, dat ze die analyseren en dat ze verklaringen zoeken – en liefst ook vinden – voor wat zich afspeelt op het maatschappelijke speelveld. Van hedendaagse wetenschappers wordt verwacht dat ze zich bewust uitspreken over hun **positionaliteit**, of het geheel van positiegebonden rollen, voorkeuren, ervaringen en eigenschappen die een mogelijke invloed kunnen hebben op de neutraliteit van hun onderzoek. Een zwarte, homoseksuele en vrouwelijke onderzoeker zal zich vaker dan haar witte heteroseksuele evenknie toeleggen op thema's als de historische onderdrukking van minderheden.

We verlaten dit metaforische speelveld nu helemaal en begeven we ons in de sociale werkelijkheid. Die is veel minder duidelijk afgebakend: spelregels worden er voortdurend gemaakt en afgevoerd, de spelers bekleden er tegelijk verschillende posities en vertolken vele en soms tegenstrijdige rollen. We moeten ons aan de spelregels houden. Welke ruimte blijft er dan nog voor eigen initiatief, voor persoonlijke vrijheid? Sluiten regels en vrijheid elkaar dus uit? Het antwoord is – natuurlijk – 'neen'. Je hebt pas vrijheid wanneer er spelregels zijn. Spelregels zorgen voor de zekerheid en voorspelbaarheid die mensen nodig hebben om hun eigen leven te leiden. In zo'n geordende samenleving zijn de mensen niet langer (enkel) wolven voor elkaar en bezitten ze de vrijheid om de regels te respecteren of te overtreden. Wanneer ze die regels als onbestaand beschouwen, dan geldt Rinus Michels' beruchte uitspraak 'voetbal is oorlog' ook in het echte leven.

1.2 HET DAGELIJKSE LEVEN DOOR DE SOCIOLOGISCHE LENS

Uit het voorgaande werd al duidelijk dat er allerlei regelmatigigheden schuilgaan achter onze eerste waarnemingen. Die impressies geven niet altijd goed weer wat er werkelijk gebeurt. Om die achterliggende werkelijkheid te 'lezen' is een sociologische lens vereist. Die lens is een professioneel instrument dat het mogelijk maakt om een beeld te vormen van de structuur van de zichtbare sociale werkelijkheid. We lopen wat vooruit als we stellen dat de sociologische lens niet louter een imaginair instrument is. Het werktuig van de socioloog neemt in de praktijk de vorm aan van surveys, observaties, diepte-interviews... Je zou die lens kunnen vergelijken met een röntgenbuis, of MRI-scanner, die radiologen inzetten om nauwkeurig beelden te vormen van het longweefsel, de hersenen of een ander stukje van een patiënt.

Toch zijn de beelden die beide instrumenten voortbrengen, op zichzelf bekeken nutteloos. Probeer maar eens om een MRI-scan te ontcijferen! We moeten ook kunnen 'verstaan' wat we zien, of, nauwkeuriger verwoord, betekenis kunnen geven aan wat we waarnemen. Radiologen zijn in staat om **betekenis** te verlenen aan medische beelden door hun langjarige opleiding en specialisatie in de medische wetenschappen. Daardoor kunnen ze vertellen dat de rugpijn van de patiënt veroorzaakt wordt door een gedegenererde tussenwervelschijf en zijn ze in staat om een levensbedreigende *aneurysma aortae abdominalis* te herkennen op een preventieve echo van het hart.

Sociologen kunnen op hun beurt waarnemingen van de samenleving betekenis geven door hun opleiding en ervaring in de sociale wetenschappen. Zij zien in de schijnbare alledaagsheid van hoogst behaalde diploma's, inkomenshoogte, woonplaats en taalgebruik voorspellers van de structurele en dispositionele drem-

pels die de toegang tot de rechter bemoeilijken voor bepaalde groepen. Of ze voorzien dat een toenemend populisme de rechter met een rollenconflict zal opzadelen, omdat de verwachtingen die de samenleving toeschrijft aan de rechter als publiek figuur, vaker zullen botsen met de beheerste rechtsprekende rol van de rechter.

Kortom, net als de technologie voor medische beeldvorming is de sociologische lens alleen maar nuttig als ze wordt gehanteerd door iemand die de waarnemingen ook kan interpreteren, of nog, door iemand die **sociologische verbeelding** bezit. De term *sociological imagination* was meteen ook de titel van een boek uit 1959 van de hand van Charles Wright Mills.

Charles Wright Mills (1916-1962) was de eerste moderne kritische socioloog, en dat niet alleen omdat hij – in de jaren 1950! – als docent in jeans, T-shirt, met laarzen en op een zware BMW-motor arriveerde op de campus. Hij werkte vooral rond sociale ongelijkheid, machtselites, het verval van de middenklassen, de relatie tussen individu en samenleving en het belang van een historisch perspectief voor het sociologisch denken. Zijn belangrijkste boeken zijn *The Power Elite* (1956) en *The Sociological Imagination* (1959).

Mills omschrijft sociologische verbeelding als “*the vivid awareness of the relationship between experience and the wider society*”. Daarmee doelt hij op het vermogen om te begrijpen dat iemands individuele ervaringen in verband staan met maatschappelijke krachten en de ruimere historische context. Jouw eigen verhaal is namelijk op ontelbare wijzen beïnvloed door sociale structuren en mensen die voor jou kwamen.

Mills onderscheidt drie componenten van de sociologische verbeelding:

- geschiedenis (hoe kwam een samenleving tot stand en hoe verandert ze?);
- biografie (welke mensen bevolken een bepaalde samenleving?) en
- sociale structuur (hoe werken de maatschappelijke instituties, wat zijn de dominante instituties, hoe houden ze de maatschappelijke orde in stand?).

Om de sociologische verbeelding te kunnen toepassen, moet aan een belangrijke voorwaarde voldaan zijn:

“The sociological imagination necessitates above all, being able to think ourselves, away from the familiar routines of our daily lives in order to look anew.” (Mills, 1959)

De sociologische verbeelding houdt het vermogen in om van perspectief te wisselen door afstand te nemen van de actuele toestand en een alternatief standpunt in te nemen. Sociologische kennis overstijgt de schijnbare vanzelfsprekendheden van het dagelijkse leven zodat een nieuw perspectief mogelijk wordt. Met andere woorden: de ervaring van de dagelijkse werkelijkheid is niet zonder betekenis, maar moet in haar ruimere historische en sociale context worden geplaatst. En dat kan het best door enige afstand te nemen van vanzelfsprekendheden, zoals routines.

1.2.1 SELECTIEVE WAARNEMING

De nadruk die sociologen leggen op het vermogen om een ander perspectief aan te nemen, berust op de vaststelling dat **routineus denken en handelen** zo diep zijn ingebed in het dagelijkse leven dat zij de enige geldige waarheid schijnen uit te maken. Routines in handelen (gedrag) en in denken (*common sense*) zijn waardevol als middel om ons staande te houden in de vele uiteenlopende situaties waarmee we dagelijks worden geconfronteerd. Ze maken het mogelijk dat we niet bij elke (nieuwe) confrontatie een hele keuzeboom moeten afwerken alvorens tot handelen over te gaan. Zo kan je gemakkelijk deelnemen aan het sociale verkeer, zonder al te veel tijdverlies en zonder telkens voor verrassingen te staan.

Voor deze praktische oplossing betalen we wel een prijs. Onvermijdelijk brengt *common sense* met zich mee dat we de stortvloed aan informatie in een sociale context zullen reduceren, ordenen en interpreteren vanuit onze eigen positie in de wereld. Onze waarneming wordt selectief. Aan die eigen positie kleven een aantal kenmerken die de selectiviteit van de alledaagse waarneming verklaren.

FYSISCHE EN SOCIALE BEPERKINGEN

We kunnen nu eenmaal niet iedereen en alles in de samenleving kennen of op alle plaatsen aanwezig zijn. Ook zijn we niet alleen gebonden aan de materiële ruimte, maar ook aan de sociale ruimte. We nemen de samenleving waar vanuit een bepaalde sociale positie (student of docent, baas of bediende) en daardoor missen we stukken informatie, of kunnen we ze juist gemakkelijker verkrijgen.

Op basis van de gegevens die jaarlijks worden verzameld in de EU-SILC-enquête,¹ leeft in Vlaanderen meer dan één inwoner op de tien in armoede. Dat zijn niet alleen de stereotypische 'armen' (bedelaars, thuislozen), maar vooral mensen met 'gewone' sociale kenmerken: bejaarden, alleenstaande moeders, kinderen, werklozen; zelfs mensen die werken, kunnen nog in armoede leven: de *working poor* (correcter: *in-work poverty*). Statistisch gezien, zou dus één op elke tien mensen die je ontmoet, arm moeten zijn. Is dat zo? Hoeveel mensen ken je die in armoede leven? Je zal vaststellen dat je er heel weinig kent, en misschien geen enkele. Hoe valt dat te verklaren? We beantwoorden die vraag hier niet, maar nodigen de lezer(es) uit om daarover zelf te reflecteren.

BELANGEN

Wat ook meespeelt, is dat we bepaalde belangen te verdedigen hebben. Lees eens aandachtig het krantenverslag van een sociale of politieke gebeurtenis, bijvoorbeeld van een staking, een regeringscrisis of een of andere ecologische catastrofe. Je zal zien dat het verhaal dat wordt verteld, nogal verschilt naargelang de positie van de verteller: of hij fabrieksbaas is of arbeider, lid van een regeringspartij of van de oppositie, vervuiler of vervuilde. Ook zullen de verslagen zelf verschillen naargelang de belangen die de krant heeft en meent te moeten verdedigen. En je eigen interpretatie van wat je leest, hangt af van je eigen positie: het

1. http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/arbeid_leven/eu-silc/

gezin waarin je opgroeide, het beroep van vader en moeder, je vriendenkring... Daardoor sta je afwijzend tegenover een kritisch verslag van een gebeuren of ben je er net ontvankelijk voor.

KENNIS EN INFORMATIE

Voorts gebeurt onze waarneming vanuit de kennis die we al hebben. Iedereen kent de uitdrukking ‘iemand of iets met andere ogen bekijken’: je krijgt een andere kijk op een bepaalde persoon of toestand wanneer je over die persoon of die situatie iets meer of iets anders te weten bent gekomen. Het positieve beeld dat vele mensen hadden van geestelijke hoogwaardigheidsbekleders, is helemaal omgeslagen toen er informatie opdook over hun seksuele misbruik. Het prestige dat bankiers genoten, kreeg een zware deuk toen duidelijk werd hoe onvoorzichtig een aantal onder hen was omgesprongen met de spaargelden van de klanten. Met andere woorden: de informatie die je hebt over een persoon of toestand, is bepalend voor wat je waarneemt.

Bij selectieve waarneming speelt ook het onderwijs een prominente rol. Zo blijkt het soort onderwijs in belangrijke mate het optreden van xenofobie of vreemdelingenhaat te verklaren. Billiet e.a. (1990) stelden een kwarteeuw geleden al vast dat:

“(...) de kans op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten betekenisvol hoger is bij diegenen die geen hoger secundair algemeen vormend onderwijs of geen hoger onderwijs hebben genoten. (...) Niet zozeer het niveau blijkt een rol te spelen, maar wel de aard van het genoten onderwijs, met name een al of niet algemene vorming. (...) Men mag veronderstellen dat via de algemene vorming een grotere openheid naar andere culturen aanwezig is en dat bovendien het denken in termen van maatschappelijke oorzaken en gevolgen sterk ontwikkeld is.”

Het irrationele aanwijzen van zondebokken maakt, bij een bredere vorming, plaats voor genuanceerdere verklaringsschema's over sociale problemen.

VOORKEUREN EN AFKEER

Een vierde factor die onze waarneming beïnvloedt, is onze voorkeur voor of afkeer van personen en toestanden. Die positieve of negatieve houdingen zijn niet aangeboren, maar sociaal bepaald. Ze worden ons bijgebracht via onze opvoeding, die plaatsvindt in het gezin, op school, op straat, in verenigingen allerhande en in toenemende mate via massamedia, zoals de televisie en het internet. Sociologen noemen dat het socialisatieproces: een proces waarbij een individu zich in de omgang met anderen de cultuur van zijn omgeving eigen maakt. Voorkeur of afkeer steunt meestal op dergelijke verworven esthetische en ethische categorieën, die overigens verschillen in tijd en ruimte. Kijken we maar naar de snelle wisselingen in de mode, waar vandaag wordt verafschuwd wat gisteren nog werd aanbeden. Bij de eerste opvoering of publicatie werden vele muziekstukken, gedichten en romans, schilderijen en beeldhouwwerken die nu tot het culturele patrimonium behoren, op smalende commentaren en boegeroep onthaald, en dat geldt niet alleen voor wat tot ‘Kunst’ met een hoofdletter behoort. Hoewel ook vandaag niet elke muzikkliefhebber van Stravinsky's *Le Sacre du Printemps* houdt, is het gedrag van het publiek bij de eerste opvoering ervan in Parijs historische

anekdotiek geworden. Wie in de waan verkeert dat de songs van de Beatles meteen door de volledige jongere generatie werd geapprecieerd, moet de commentaren uit de beginjaren er maar eens op nalezen.

Ook ethische categorieën (morele normen) zijn meer tijd- en cultuurgebonden dan we ons wel voorstellen. Zo is met de seksuele revolutie van de jaren '60 een hele omwenteling op gang gekomen in de houding tegenover euthanasie, nieuwe vormen van bevruchting, zwangerschap op latere leeftijd of het samenwonen van mensen van hetzelfde geslacht, een proces dat uitmondde in veranderingen in de wetgeving.

1.2.2 REFERENTIEKADERS

Selectieve waarneming is geen proces dat altijd weer van voren af aan begint. Vanuit onze eerdere ervaringen bouwen we stapsgewijs een raamwerk op dat onze latere waarnemingen zal beïnvloeden. We noemen dat een referentiekader. Zo'n referentiekader kunnen we het best vergelijken met een 'sociale bril'. Die bril heeft een bepaalde lens waardoor je een wat verschillende kijk krijgt op dezelfde werkelijkheid. Kenmerken van dat referentiekader (of van die sociale bril) zijn:

- Een referentiekader vormt een geheel. Dat betekent dat al onze waarnemingen vanuit hetzelfde referentiekader gebeuren. We hebben met andere woorden geen apart referentiekader voor elke specifieke situatie. Om het beeld van daarnet te gebruiken: iedereen heeft maar één sociale bril, die hij niet naar believen kan opzetten of afzetten, of kan verwisselen voor een andere bril.
- Een referentiekader is stabiel maar niet onveranderlijk. Veranderingen in onze situatie beïnvloeden na verloop van tijd ook het referentiekader.
- In de samenleving bestaan zoveel referentiekaders als er individuen zijn. Die vaststelling ligt voor de hand, omdat het referentiekader wordt bepaald door de opgedane ervaringen en omdat die ervaringen voor geen twee mensen volledig dezelfde kunnen zijn.
- Gedeelde referentiekaders ontstaan wanneer grote groepen individuen in ongeveer dezelfde (sociale) omstandigheden opgroeien of werken. Daardoor hebben zij soortgelijke ervaringen, die dan ook leiden tot de ontwikkeling van sterk gelijkende referentiekaders. Gedeelde referentiekaders maken deel uit van cultuurpatronen: dat zijn voor een bepaalde groep kenmerkende combinaties van cultuurelementen (waarden, normen, doelstellingen en verwachtingen). Zo spreken we van een jeugdcultuur, de arbeiderscultuur, de stads- of plattelandscultuur, de Vlaamse cultuur...

Door die verscheidenheid van referentiekaders reageren we verschillend op hetzelfde gebeuren en brengen we over een zaak die objectief dezelfde is, soms zeer uiteenlopende verslagen uit. De hamvraag is dan hoe relevant die gepercipieerde werkelijkheden zijn. Het onderscheid tussen de **zakelijke werkelijkheid en de beleefde werkelijkheid** (*la réalité vécue*) probeert daaraan uitdrukking te geven. Het blijkt namelijk dat die gepercipieerde werkelijkheid even sterk ons handelen stuurt als de zakelijke werkelijkheid, misschien zelfs sterker. Thomas en Thomas (1928: 572) hebben dat zeer treffend geformuleerd in een bekend theorema:

"If people define situations as real, they become real in their consequences." (Als mensen situaties als werkelijk definiëren, dan worden die ook werkelijk in hun gevolgen).

Dat leidt er dan weer toe dat het aanvankelijk verkeerde beeld van een toestand soms de echte werkelijkheid wordt, omdat we ons gaan gedragen naar onze perceptie van de realiteit. Het mechanisme van de zichzelf waarmakende voorspelling, de *self-fulfilling prophecy*, is een belangrijke sociologische theorie (zie ook 3.1.1). Een bekende toepassing is het zogenaamde **pygmalioneffect**, naar het toneelstuk *Pygmalion* (1913) van G.B. Shaw (en nog bekender geworden door de film *My Fair Lady* uit 1964), waarin professor Higgins (Rex Harrison) de weddenschap aangaat (en wint) dat hij Eliza Doolittle (Audrey Hepburn) kan omtoveren van een bloemenmeisje met een cockney-accent tot een upperclassdame. Een goede illustratie van dat pygmalioneffect is hoe de verwachtingen die leerkrachten hebben van de schoolprestaties van hun leerlingen, die schoolprestaties ook beïnvloeden: hoe hoger de verwachtingen van de leerkracht, hoe beter leerlingen gaan presteren, en andersom. Leerlingen met wie de leerkrachten niet veel ophebben, blijven achter in hun schoolse prestaties ten opzichte van leerlingen met dezelfde intrinsieke mogelijkheden, maar die op een beter blaadje staan bij de leerkrachten. Dat komt doordat leerkrachten, bewust of onbewust, hun gedrag en taalgebruik ten overstaan van leerlingen aanpassen aan hun verwachtingen; die leerlingen gaan zich vervolgens gedragen naar die verwachtingen. Leerlingen van wie meer wordt verwacht, worden uitgedaagd om beter te presteren, en leerlingen van wie minder wordt verwacht, gaan zich naar die lage verwachting gedragen.

Vooroordelen leveren een andere illustratie. Overwegingen van redelijkheid en onderzoek doen veronderstellen dat geïnformeerde mensen minder vooroordelen hebben dan onwetende mensen. Echter, zodra mensen vooroordelen hebben, helpt méér informatie niet (altijd) meer als tegengif. Zo worden programma's opgezet waarbij bureaus uit verschillende etnische gemeenschappen bij elkaar op bezoek gaan, in de verwachting dat dit tot meer begrip voor elkaar leidt. Uit dergelijke experimenten blijkt dat wie onbevooroordeeld is, in zijn openheid en tolerantie wordt bevestigd, terwijl wie bevooroordeeld is, evenzeer in zijn vooroordelen wordt gesterkt. Bij hun bezoek zullen beide groepen immers alleen die leefgewoonten waarnemen die in hun vooraf gevormde beeld passen. Dat fenomeen noemen we **stereotypes**: min of meer gefixeerde en vereenvoudigde voorstellingen over (de leden van) andere groepen die in een bepaalde groep gangbaar zijn, zonder dat ze op feiten zijn gebaseerd (zie onder andere Schneider, 2004). Hoewel er een aantal verklaringsmodellen voor stereotypering bestaan (waaronder de zondeboktheorie), vertonen stereotypes dezelfde kenmerken: (onverantwoorde) vereenvoudiging, vertekening en veralgemening. Stereotypes kunnen positief of negatief zijn, maar ze hebben vooral in het tweede geval een significante maatschappelijke impact.

Soms is zo'n stereotypering een hulpmiddel in de sociale omgang, omdat het de complexiteit van de sociale omgeving vermindert. Dat is het geval wanneer we iemand vanuit een bepaalde sociale positie ontmoeten. Een docent ontmoet geen personen op het examen, maar studenten die hun kennis en inzicht moeten bewijzen, en omgekeerd zijn de personen aan de overkant van de tafel examinatoren voor deze examinandi. Soms is stereotypering een wat onschuldige simplificatie, zoals wanneer we het hebben over de zuinige Hollander of de luidruchtige Italiaan. In de reclame worden we dagelijks geconfronteerd met genderstereotypes. De man is kostwinner, dominant, actief; de vrouw is huisvrouw, afhankelijk en zorgt voor man en kinderen. Ze is veeleer emotioneel en passief; dikwijls wordt ze als uitdagend en sexy geportretteerd.

Stereotypering leidt vaak tot ontmenselijking, wanneer de andere wordt herleid tot een negatief gewaardeerd kenmerk. Stereotypes worden dan een hulpmiddel bij het bestendigen van vooroordelen, de eigen

machtspositie en de machteloze positie van de andere. De andere wordt dan, bijvoorbeeld, een vrouw en dus emotioneel en niet in staat tot redelijke beslissingen; een Marokkaan staat dan gelijk aan een islamitische fundamentalist die niet tot integratie bereid is. Soms worden stereotypes zelfs als karakteristieken aan het naamwoord geplakt, zoals bij de ‘stelende zigeunerin’, de ‘sluwe jood’ of de ‘fundamentalistische islamiet’. Illustraties van waartoe dat kan leiden, hebben we in Europa in de twintigste eeuw ten overvloede verzameld: de industriële vernietiging van *Untermenschen* door de nazi's, de uitmoording van moslimmannen in Kroatië... Zoals vandaag over de vluchtelingen wordt gesproken en geschreven en hoe ze worden behandeld, toont aan dat de westerse beschaving blijkbaar niet immuun is voor de uitwassen van stereotypering.

Samengevat: de sociologische verbeelding vraagt dat we onze sociale bril afzetten. Het referentiekader (de bril) dat we (onbewust) delen met mensen die ongeveer dezelfde maatschappelijke posities, belangen, kennis, ervaringen en voorkeuren hebben, legt onze sociologische verbeelding aan banden. Onze sociale bril maakt onze waarneming selectief en voedt vooroordelen en stereotypering. Sociologie streeft, daarentegen, naar een onbevooroordeelde, neutrale beeldvorming van de maatschappelijke realiteit en vereist daarom dat we zoveel mogelijk afstand nemen van de ingesleten routines in het dagelijkse leven. (Dat iedereen, inclusief de sociale wetenschapper, zo'n referentiekader bezit, heeft geleid tot de ontwikkeling van een bijzondere onderzoeksmethodologie, waarin veel aandacht is voor de betrouwbaarheid en geldigheid van onderzoeksbevindingen.)

Om wat meer vertrouwd te geraken met de sociologische benadering van het dagelijkse leven oefenen we eerst met een populair onderwerp: sport. We ontwikkelen de ingesleten en vanzelfsprekende opvattingen laag na laag, leggen verrassende verbanden bloot en plaatsen de nieuw onthulde betekenissen in onvermoede contexten. Vervolgens schakelen we over naar een aantal ‘serieuze’ maatschappelijke toestanden en problemen, zoals echtscheiding, zelfdoding en arbeid. Zo zal blijken dat niets menselijks sociologen vreemd is. Maar vooral: in al die domeinen zien we hoe de sociologische verbeelding ons in staat stelt om verder te kijken dan de selectieve waarneming die hoort bij common sense. De ontelbare keren dat we rondom ons kijken, leren we de werkelijkheid op een eerste, pragmatisch niveau kennen. Maar wanneer we naar de maatschappelijke werkelijkheid kijken door een sociologische lens en dankzij de sociologische verbeelding het routineuze en vanzelfsprekende karakter van de waarnemingen laag na laag wegpellen, tekenen zich onvermoede sociale structuren en cultuurpatronen af die relatief stabiel zijn, maar zeker niet onveranderlijk. We illustreren dit door onze sociologische lens te richten op sport als een maatschappelijk fenomeen.

1.2.3 OVER SPORT

“*Golf spelen is een dure manier van biljarten*”. Van Reusel e.a. (1994) stelden vast dat ook aan de vrijetijdsactiviteit een sociaal gekleurd kaartje kleeft. Veldhockey, skiën, windsurfen, tennis en zeilen scoren duidelijk zeer hoog qua sociale status, terwijl wielrennen, motorsport, hengelen, boogschieten, worstelen en boksen een lagere waardering meekrijgen. Dat werd bevestigd in een onderzoek van Smits (2004) waarin jongeren uit sociaal sterkere gezinnen zeilen, roeien, surfen, skiën en snowboarden hun lievelingssporten noemden. Voor jongeren uit de andere kant van de sociale hiërarchie waren dat fitness, zaalvoetbal, handbal, motorsport, korfbal en duivensport.

Er bestaat dus, volgens deze onderzoekers, een duidelijk sociaal verschil tussen goedkopere en dure sporten. Maar achter deze voor de hand liggende vaststelling gaan ook meer culturele verklaringen schuil. Die stellen dat sport een drager is van symbolische codes van smaken en leefstijlen. Zo zouden de hogere sporten waarden als *distance* en *finesse* uitdrukken: lichaamscontact wordt vermeden door het gebruik van hulpmiddelen die afstandelijkheid suggereren, zoals rackets, golfclubs of hockeysticks. Sporten die populair zijn bij de arbeidersklasse, hebben een patroon van lijf-aan-lijfgevechten en zouden zo beter aansluiten bij de arbeiderscultuur (Wacquant, 1995). Tegelijk stellen we een geleidelijke evolutie vast in *blood sports* zoals boksen: de blote vuisten moeten worden 'bekleed' met bokshandschoenen. Die evolutie vormt een onderdeel van de algemene 'disciplinerende' van de arbeidersklasse, stelt Wacquant. Achter schijnbaar banale tegenstellingen en trends schuilt dus een wereld van sociale mechanismen die dankzij de sociologische verbeelding ontdekt kunnen worden. Maar let op: er bestaat niet zoiets als één universele sociologische verbeelding. Verschillende sociologen – doorgaans georganiseerd in scholen van gelijkgestemden – zullen de sociale werkelijkheid op verschillende wijze benaderen en verklaren. Dat betekent dat de sociologische theoretische duiding van een achterliggende structurele maatschappelijke evolutie geen aanspraak kan maken op exclusiviteit. Elke uitleg staat immers blijvend in competitie met de uitleg van andere sociologen of sociologische scholen. Daartoe kan je ook sociologische opvattingen uit andere plaatsen (geografisch) of tijden (zoals de toekomst) rekenen. Zij beschikken immers over kennis van andere feiten en kunnen nieuwere inzichten bezitten.

GEEN MONOPOLIE

De resultaten van de sociologische verbeelding zijn niet de enige mogelijke uitleg voor een sociaal fenomeen. De bedenkers van een sociologische theorie dienen zich te realiseren dat een alternatieve zienswijze misschien meer verklarende kracht heeft. De civilisatietheorie van Norbert Elias (zie 3.2 en 6.6), bijvoorbeeld, stelt dat de grote massa het gedrag van de sociale elites nabootst. Ze zien daarin een mogelijkheid tot opwaartse sociale mobiliteit. Trekken arbeiders de bokshandschoenen aan in het kader van de disciplinerende van de arbeidersklasse, of bekleden ze de blote vuisten omdat ze daarin een middel zien om op te klimmen op de sociale ladder?

BEPERKT HOUDBAAR

Hoeveel afstand sociologen ook nemen van de ingesleten maatschappelijke routines, nog altijd zullen de resultaten van de sociologische verbeelding sporen bevatten van het cultuurpatroon dat hier en nu geldt. Dat maakt dat sociologisch inzicht in het menselijk denken en handelen onherroepelijk een product is van de tijdsgeschiedenis. In vergelijking met de wetten uit de natuurkunde, bijvoorbeeld, zijn sociologische theorieën of wetmatigheden veel minder *future proof*. Hoe is het bijvoorbeeld na een kwart eeuw gesteld met Wacquants theorie van de disciplinerende van de arbeidersklasse? En hoe accuraat is de tweedeling in sportbeoefening nog, een vijftiental jaar na het onderzoek van Smits?

De disciplinerende van de arbeidersklasse verliep alleszins niet rechtlijnig. Parallele circuits van *bare knuckle fights* (boksen met blote vuisten) bleven lange tijd ondergronds bestaan en duiken tegenwoordig weer op in de vorm van *freefight hooliganism*. Een Nederlands criminologisch onderzoek uit 2017 bracht aan de oppervlakte dat in de voorafgaande jaren honderden geheime vechtafspraken met onder

meer supporters van Nederlandse en Belgische profclubs hadden plaatsgevonden in bossen, weilanden of afgelegen gebieden in Nederland én België. Op het teken van de respectievelijke leiders stormen twee gelijke groepen *free fighters* op elkaar af om met elkaar op de vuist te gaan gedurende een minuut of twee. Deelgenoten spreken van één chaotische kickboksvedstrijd met eigen erecodes, fair play en wederzijds respect. Een tegenstander die op de grond ligt, bijvoorbeeld, krijgt geen klappen meer. Free fighters kanaliseren hun agressie in het geheim en in het groen. Ze vechten niet op wedstrijddagen en mijden de omgeving van het voetbalstadion of de binnenstad om politietoezicht te ontwijken. Deze evolutie valt moeilijk te rijmen met Wacquants voorstelling van een arbeidersklasse die zich gedwee laat disciplineren.

Een tweede vaststelling ging over het onderscheid tussen de dure ‘hogere’ en de minder dure ‘lagere’ sporten. Met het aanbreken van de 21ste eeuw werd de indeling in lagere, volkse sporten en hogere, elitaire sporten op de proef gesteld. Ten eerste werden een aantal voorheen onbereikbare hogere sporten toegankelijk voor het grotere publiek. Goedkope reisformules en technologische ontwikkelingen maken surfen, snowboarden of wakeboarden betaalbaar voor een breed publiek. Een tweede evolutie houdt in dat voorheen manifest volkse sporten ingang vinden bij de elites. Wielrennen is het voorbeeld bij uitstek. Politici en ondernemers ruilen de golfbaan voor het asfalt van de Vlaamse wegen. De duivensport trekt nieuwe mondiale liefhebbers, die astronomische bedragen neertellen voor een enkele prijsduif. En in de stedelijke gym loopt men wel eens een hoogleraar sociologie tegen het lijf. Fitnessclubs richten zich al lang niet meer exclusief tot lager opgeleide mannen die enkel zichtbare spiermassa willen kweken. Samengevat tekenen twee schijnbaar omgekeerde tendensen zich af in het Vlaanderen van de 21ste eeuw: hogere sporten worden nu ook toegankelijk voor wie geen deel uitmaakt van de sociale elite, terwijl de sociale elite nu ook lagere sporten omarmt. Dat lijkt erop te wijzen dat de rangschikking van sporten volgens sociale status van de beoefenaars (laag, hoog), en indirect volgens de culturele dimensie van die status (lijfelijk en collectief, afstandelijk en individueel), niet (langer) overeenstemt met een maatschappelijke realiteit. Sociologen zoeken naar duurzame verklaringen, maar de samenleving is als onderzoeksobject vele malen grilliger en veranderlijker dan de natuur.

1.2.4. OVER VOETBAL

Voetbal was altijd al een sport voor de kinderen van (land)arbeiders, maar verloor zijn status als volkssport toen het spel populair werd aan de universiteiten van Cambridge en Oxford. Volgens de overlevering werden de eerste spelregels officieel vastgelegd aan Eton in 1815 en ontstond het eerste volledige reglement in 1848 aan Cambridge. Toen vervolgens in 1850 de Factory Act in werking trad en kinderarbeid in duur beperkt werd, omarmden de kinderen van de lagere klassen (opnieuw) voetbal als tijdverdrijf. In Engeland leerden de arbeiderskinderen de kinderen uit dezelfde kringen voetballen, terwijl de kinderen van de elite met het spel kennismaakten aan colleges en universiteiten, en het spel en de regels vervolgens introduceerden bij buitenlandse studenten. De oudste professionele voetbalclub van België, RAFC, is niet toevallig opgericht door Engelse uitwisselingsstudenten, die hun geliefde spel ook op het vasteland wilden spelen. Met de oprichting van een nationale Football Association in 1863, een eerste nationale competitie in de vorm van een Football Association Challenge Cup en een eerste Football League in 1888, die een selectie inhield van topclubs die tegen elkaar streden, was de basis-

structuur van het hedendaags betaalde voetbal compleet. De professionalisering van de sport kon zich onverminderd doorzetten. De oprichting van de FIFA in 1904 betekende daarnaast een mijlpaal in de internationalisering van voetbal.

De eenvoudige basisuitrusting en de wereldwijde populariteit zorgden ervoor dat voor weinig geld een maatschappelijk sterk aanvaarde sport beoefend kon worden. Omdat de sport in teamverband gespeeld wordt, ontstond een geheel nieuw netwerk van amateurploegjes. Met de komst van televisie werd ook de passieve voetbalbeleving een groeisector. Maar waar de massificatie van het betaalde voetbal voor de grote massa een normalisering betekende, was de reactie aan de uiterste einden van het sociale spectrum er een van distantiëring. In de rauwe sociale realiteit van de arbeidersgemeenschap, waar de economische crisis van de jaren '70 tot werkloosheid en sociale uitsluiting leidde, werd de professionalisering vijandig onthaald. Door de professionalisering werd het voetbal immers ontdaan van zijn authentieke kenmerken, die zo nauw verbonden waren met de arbeiderscultuur: collectiviteit, mannelijkheid, heldhaftigheid, strijd... Gemarginaliseerde jonge mannen uit de Engelse arbeidersklasse verdroegen niet langer hoe hun sport van zijn ongeunstelde, rauwe karakter ontdaan werd en gingen de strijd aan om voetbal in zijn oorspronkelijke staat te herstellen (Taylor, 1971). Het hooliganisme was geboren. Tegelijkertijd zorgde de massificatie van de sport ervoor dat ook de maatschappelijke elites afstand namen van voetbal. Zolang de studenten aan de Engelse *public schools* en de elitaire universiteiten meenden dat zij het monopolie van de voetbalsport bezaten, floreerde het spel als een uniek cultuurgoed bij de elite. Dat ook de maatschappelijk gemarginaliseerde fabriekarbeiders dachten dat voetbal van hen was en van niemand anders, deerde geen van beide partijen – ze wisten amper van elkaars bestaan af. Maar toen voetbal populair werd bij brede lagen van de samenleving, verloor het zijn onderscheidende en exclusieve karakter voor de elite. Volgens Bourdieu (1979) is dat het moment waarop de smaakmakende elites een mode of een cultureel item laten vallen. De democratisering van een cultureel item vernietigt noodzakelijkerwijze de ermee verbonden distinctiewaarde, waar het van bij het begin om te doen was (Baudrillard, 1972; Bourdieu, 1979; Laermans, 1993a). De elites distantieerden zich van het 'ordinaire' voetbal – niet omdat het hen te fysiek of te lijfelijk was, maar omdat de voetbalsport te weinig distinctiewaarde kende nu ook de grote massa het voetbal had ontdekt.

Dat het eersteklassevoetbal uiteindelijk nog enkel om geld lijkt te draaien, is een breed gedeelde verzuchting. Transfersommen van meerdere miljoenen euro's worden zonder schroom geciteerd in interviews met spelers of bestuurders. Op sociale media blinken snelle sportwagens, vastgoed en vriendinnen van voetbalsterren. Clubs worden gerund als bedrijven en ook zo bekeken door investeerders. Na Chinese investeringsmaatschappijen kopen nu ook Amerikaanse superrijken Europese voetbalclubs op, gedreven door het idee dat het Europese voetbal meer waarde biedt dan Amerikaanse sportactiva (waar een professionele basketbalclub makkelijk een miljard dollar kost). Achter die economische realiteit gaat een culturele transformatie schuil. De monogame clubliefde, die op straffe van 'onterving' van vader op zoon werd doorgegeven, legt het af tegen een vrijblijvende 'supportersbeleving' van de club van het moment. Stadion na stadion worden de afgestampte houten zitbankjes vervangen door plastic kuipstoeltjes voor het hele gezin. Een algemeen verbod op pyrotechniek dooft het laatste Bengaals vuur. De opzweepende *chants*, die een aanval unisono flankeren, lijken een echo uit het verleden te worden. De spreekwoordelijke twaalfde man wordt minder als speler gecast en des te meer als consument, alle #-participatie ten spijt.

1.3 EEN STAP VERDER

Hoe komt het dat vandaag meer dan één op de drie huwelijken op een echtscheiding uitloopt? Waarom wordt een onderneming anders georganiseerd dan een zelfhulpgroep voor patiënten? Waarom is de dood tegenwoordig een taboe en wordt over seks open en bloot gesproken? Waarom verdient iemand in de informaticasector meer dan een opvoeder in een instelling voor personen met een beperking, en verdient die dat wel? Meestal hebben we daar wel een antwoord op, vanuit onze common sense, ons gezond verstand.

Common sense heeft de volgende kenmerken:

- Is op te vatten als losjes samenhangende kennis.
- Is gebaseerd op feiten, waarnemingen, ervaringen, inzichten en *received wisdom*, door elk van ons verworven en opgestapeld tijdens onze (kortere of langere) levensweg (Watts, 2011: 8).
- Dient om zin te geven aan situaties waarmee we worden geconfronteerd.
- Is bedoeld voor praktische, onmiddellijke antwoorden.

Maar laat het zoeken (en vinden) van antwoorden op de vraag naar het waarom van verschijnselen en het ontdekken van algemene regels (wetten) nu net datgene zijn waar de wetenschap naar streeft. Ook de sociologie legt zich niet neer bij WYSIWYG (*what you see is what you get*), maar gaat op zoek naar verklaringen achter de zichtbare fenomenen. Dat is wat een wetenschappelijke – en dus ook een sociologische – aanpak onderscheidt van het gezond verstand.

Sociologie (sociaal-wetenschappelijke kennis):

- wil het ‘waarom’ van bepaalde situaties achterhalen of algemene wetmatigheden ontwikkelen die op diverse toestanden van toepassing zijn;
- situeert verklaringen en wetmatigheden in sociale factoren (i.p.v. persoonlijke kenmerken);
- bouwt voort op systematische, empirische waarnemingen.

We bekijken hieronder een aantal fenomenen die op het eerste gezicht te verklaren vallen vanuit persoonlijke kenmerken en drijfveren, totdat blijkt dat sociale factoren daarbij een uiterst belangrijke rol spelen: echtscheiding, zelfdoding en arbeid.

1.3.1 ECHTSCHEIDING

Op het eerste gezicht liggen de oorzaken van een echtscheiding op het louter persoonlijke vlak: twee mensen die elkaar niet meer zien zitten. Het lijkt dus een persoonlijk probleem en het is daarom voer voor huwelijksconsulenten, psychologen, psychiaters en juristen. Maar het reduceren van een echtscheiding tot een hoogstpersoonlijke beslissing, strookt niet met de bevinding dat zowel het absolute aantal als het percentage echtscheidingen trendmatig verloopt, in vrijwel alle westerse landen. Tussen 2000 en 2008 schommelde het aantal echtscheidingen in het Vlaamse Gewest rond de 15.000. In 2008 werd een uitzonderlijk hoog aantal echtscheidingen (16.602) geregistreerd. Na 2008 zette zich een dalende trend in, met de laagste waarde in meer dan 20 jaar in 2018 (10.856). Maar in 2019 en 2020 steeg het jaarlijkse

aantal echtscheidingen, een stijging die samenhangt met een wijziging in de registratieplaats van echtscheidingen, meer bepaald van huwelijken die in het buitenland waren voltrokken. In relatieve zin hebben in Vlaanderen in 2020 9,8 koppels per 1.000 gehuwde stellen op officiële wijze een punt gezet achter hun huwelijk. Die verhouding wordt de echtscheidingskans genoemd – en die is dus ook lichtjes gedaald ten aanzien van 2000, toen ze nog 10 op 1.000 bedroeg.² Maar toch betekenen de cijfers niet per se goed nieuws. Het aantal aangegane huwelijken ligt immers beduidend lager dan enkele decennia geleden, omdat veel stellen kiezen voor ongehuwd samenwonen. Dat verklaart waarom de huidige daling van het aantal echtscheidingen als een schijnvaling opgevat moet worden: ten eerste zijn er minder huwelijken die ontbonden kunnen worden, en ten tweede gaan samenwoners vaker uit elkaar dan gehuwden (maar samenwoners zijn niet in de statistieken opgenomen). Dit is sociologisch gezien een onwenselijke situatie, want echtscheidingen hebben belangrijke repercussies. Zo lopen alleenstaande vrouwen een hoger risico op armoede, lijden veel kinderen onder de scheiding van hun ouders (ze behalen slechtere studie-resultaten), stijgt de kans dat ze later zelf zullen scheiden en worden de samenlevingsvormen complexer (denk aan nieuw samengestelde gezinnen). Daarom is een echtscheiding meer dan een verzameling van persoonlijke problemen (Mortelmans, Swennen, & Alofs, 2012); het wordt een sociaal feit én voer voor sociologen.

Waar zoeken sociologen de verklaringen? Ze letten op de frequentie van de echtscheidingen, op de variaties naargelang van het inkomen, het beroep, de woonplaats en de leeftijd van de partners. Die kenmerken worden dan in verband gebracht met de sociale omstandigheden waaronder mensen een huwelijk sluiten en dat al dan niet verbreken. Voorbeelden van zulke sociale condities zijn:

- de maatschappelijke trend naar tweeverdienersgezinnen, waardoor de echtgenoten economisch onafhankelijk werden van elkaar;
- de verminderde sociale druk om toch maar samen te blijven vanwege de kinderen;
- de dalende sociale controle op het privéleven van mensen vanwege de kerk en de familie;
- de toename van de sociale contacten buiten het gezinsverband;
- de erosie van de klassieke solidariteitsverbanden;
- de langere levensverwachting, waardoor de potentiële huwelijksduur toeneemt en dus ook de kans op een echtscheiding.

Daarnaast spelen veranderingen in de wetgeving een belangrijke rol. Door de wetwijziging van 1 juni 2003 zijn ook huwelijken tussen mensen van eenzelfde geslacht mogelijk, zodat ook zij in de echtscheidingsstatistieken kunnen belanden. Verder trad op 1 september 2014 de inkorting in werking van de duur van de procedure voor echtscheiding met onderlinge toestemming (EOT): wie al meer dan zes maanden op een aparte domicilie woont, dient niet meer persoonlijk voor de rechter te verschijnen. De institutionele drempel om een feitelijke relatiebreuk tussen gehuwden ook te formaliseren in een echtscheiding, wordt zo grotendeels geslecht. Deze illustraties tonen aan dat echtscheidingsgedrag verbonden is met de wijze waarop de samenleving is ingericht (Matthijs, 1990).

2. <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/echtscheidingen>

1.3.2 ZELFDODING

Het aantal zelfdodingen en de suïcideratio's in het Vlaams Gewest in 2017 zijn de laagste van de 21ste eeuw. In 2000 bedroeg het aantal nog 1.174 (19,76/100.000), in 2010 was het 1.069 (17,10/100.000) en in 2016 werden 1.057 zelfdodingen geregistreerd (16,32/100.000). De trend is voorzichtig dalend, met tussentijdse fluctuaties. Zo leek de Vlaamse suïcideratio te stabiliseren rond 16,10 in het jaar 2007 (16,12 in 2006), om plots opnieuw te stijgen tot 16,68 (2008) en 17,75 (2009), waarna de daling zich opnieuw inzette. Toch betekent dat nog altijd dat Vlaanderen meer dan 16 zelfdodingen per 100.000 inwoners kent. Het Vlaamse suïcidecijfer ligt daarmee bijna anderhalve keer hoger dan het EU-gemiddelde. Lager opgeleiden en (langdurig) werklozen, alleenstaanden, alleenwonenden en gescheiden mensen vertonen een hogere kans op pogingen tot zelfdoding en op zelfdoding. Ook de leeftijd is belangrijk (de helft van het aantal zelfdodingen gebeurt bij mannen en vrouwen jonger dan 50 jaar), evenals het geslacht (mannen lopen een sterk verhoogd risico op suïcide).³

Waarom die cijfers in een handboek sociologie? Bestaat er immers iets persoonlijkers dan zelf te kiezen waar en hoe te sterven? 'Kiezen' is wellicht een slechte woordkeuze, want op de weg naar zelfdoding is er dikwijls geen afslag en gaat het over een uitzichtloze tunnel zonder licht aan het einde, ondanks initiatieven als het Vlaams Actieplan Suïcidepreventie uit 2012. Wie die weg kiest en waarom, is dus – ongetwijfeld? – een kwestie van psychologische factoren, zegt het gezond verstand. Maar hoe verklaar je dan de kortstondige opstoot in 2008 en 2009, net na de financiële crisis van 2007 en de economische crisis van 2008? Een samenleving in crisis kent blijkbaar hogere suïdecijfers. (Voor het coronajaar 2020 zijn nog geen finale suïdecijfers beschikbaar op het moment van de eindredactie van dit handboek.)

Het eerste thema waarin de eerste voltijdse socioloog, Emile Durkheim, zijn tanden zette, was zelfdoding. Durkheim verzamelde voor zijn zoektocht naar de oorzaken van zelfdoding statistieken over zelfdoding in verschillende streken van Frankrijk en in verschillende Europese landen, en hij berekende op basis daarvan zelfdodingsratio's (Durkheim, 1897/1967). Hij onderzocht vervolgens met welke maatschappelijke factoren die ratio's systematisch varieerden en kwam daarbij onder meer uit bij religie, burgerlijke staat, woonplaats (stad of platteland) en aan- of afwezigheid van militaire opleiding. De correlaties die hij vond, verklaarde hij via de gemeenschappelijke factor 'sociale integratie', waarbij zowel een teveel als een gebrek aan sociale integratie tot meer zelfdodingsgedrag leidde. Ook de desintegratie van de groep zelf bleek tot een verhoging van de zelfdodingsneiging te leiden, omdat het individu dan zonder morele en sociale steun wordt gelaten.

Durkheims conclusies, en ook zijn werkwijze, dienen vandaag nog altijd als wegwijzers. Recente onderzoeken bevestigen, in meerdere of mindere mate, zijn analyses van meer dan honderd jaar geleden.

3. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/sociale-kenmerken-bij-zelfdoding>

Emile Durkheim (1858-1917) werd geboren in de Vogezes, in een joodse familie. Hij mag gerust de stamvader van de moderne sociologie worden genoemd. Dat blijkt niet alleen uit de drie studies die hij in het bestek van vijf jaar publiceerde en die de basis van de moderne sociologie vormen: *De la division du travail social* (1893), *Les règles de la méthode sociologique* (1895) en *Le suicide, étude de sociologie* (1897).

Ook zijn andere activiteiten droegen bij tot het vestigen van de sociologie als academische discipline, zoals de oprichting van het eerste Europese sociologische tijdschrift in 1898 (*L'Année sociologique*) en het feit dat hij als eerste een leerstoel sociologie bekleedde (aan de Parijse Sorbonne in 1913). Het jaar daarvoor voltooide hij zijn vierde grote studie, *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1912). Daarmee werd een cirkel gesloten, want hoewel hij zijn hele leven overtuigd ongelovig en socialist was, wilde hij in zijn jeugd – in de voetsporen van zijn voorouders – rabbijn worden.

1.3.3 ARBEID

Er gaat geen dag voorbij zonder dat het thema 'werk' aan bod komt: in de media, in politieke discussies, op café... Het gaat dan over stress op het werk, over de hardnekkige ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt, over de hoge werkloosheid bij jongeren, over de verhoging van de pensioenleeftijd... Dat werk – of geen werk hebben – het dagelijkse leven van veel mensen domineert, hoeft geen verbazing te wekken: ons beroep bepaalt in hoge mate onze sociale positie, onze sociale status, zelfs onze identiteit. Een van de eerste dingen die je probeert te achterhalen wanneer je iemand leert kennen, is vaak: wat voor job heb je? Of bij studenten: wat studeer je? Want ook dat heeft te maken met professionele toekomstplannen.

Heel wat wetenschapsdisciplines houden zich bezig met werk en de werking van de arbeidsmarkt: arbeidpsychologen, economen, juristen, historici. Waar ligt het eigene van de sociologische inbreng in die puzzel? Sociologen vragen zich af waarom praktijken, gebruiken en opvattingen op het vlak van arbeid en werkgelegenheid zijn zoals ze zijn, of ze ooit anders waren en of ze anders zouden kunnen zijn. Dat geldt zonder twijfel ook voor de manier waarop we werken. Waar we geneigd zijn om arbeid vandaag als 'het hoogste goed' (arbeidsethos) te beschouwen, werd in vroegere samenlevingen niet altijd even respectvol naar arbeid gekeken. Lange tijd hielden de betere klassen zich v^{er} van arbeid (Lis & Soly, 2012). Pas in de zestiende eeuw kwam daarin een ommekeer. Voor puriteinse protestanten – zie de predestinatieleer van Calvijn (1509-1564) – werden ondernemerschap, noeste arbeid en een ascetische levensstijl niet alleen deugden, maar vormden ze zelfs voortekenen van uitverkorenheid in het hiernamaals. Die ontwikkeling van een "*innerweltliche Askese*" staat volgens Max Weber (1864-1920) zelfs aan de wieg van het ontstaan van de industrieel-kapitalistische samenleving. Om te beginnen zette de predestinatieleer gelovigen ertoe aan om hard te werken en te streven naar zakelijk succes, want succes en geldelijk gewin op aarde werden in die leer voorgesteld als een voorafspiegeling van een plaats dicht bij God in het leven na de dood. Ten tweede belette de puriteinse soberheid dat de opbrengsten verbrast werden aan materiële luxe of zinnelijke decadentie. In de plaats daarvan werden de winsten over het vorige boekjaar opnieuw geïnjecteerd in de almaar

groeïende onderneming. Met de protestantse ethiek en het kapitalisme heeft Max Weber aangetoond hoe het samengaan van specifieke interpretaties van een religieus leerstuk (de predestinatieleer) de fundamenteën heeft gelegd van een economisch, wereldomvattend systeem, met name het kapitalisme.

Volgens Max Weber werkte een bepaalde groep gelovigen dus niet alleen voor de kost, maar ook voor zijn zielenheil. Honderd jaar later denken nog maar weinigen zo hooggestemd over arbeid. Toch betekent arbeid ook vandaag de dag veel meer dan gewoon een bron van inkomsten. Dat wordt vooral duidelijk wanneer betaald werk wegvalt. Dan verslechtert immers niet enkel de financiële positie, maar ook het psychische welbevinden. Dat is ontdekt door Marie Jahoda samen met haar echtgenoot Paul Lazarsfeld, in de beroemde Mariënthalsstudie (Jahoda & Lazarsfeld, 1933/1975). Mariënthals is de naam van een dorp bij Wenen, waar een textiel fabriek in de jaren '20 het hart vormde van een bloeiende arbeidersgemeenschap. Toen de crisis van 1929 hard toesloeg in Oostenrijk, sloot de textiel fabriek haar deuren en verloren zowat alle mannen hun baan. De kleine gemeenschap belandde in een spiraal van uitzichtloosheid. Op basis van een nauwkeurige beschrijving van het leven in Mariënthals (en andere werkloosheidsstudies uit de jaren '30 en '70) ontwikkelde Jahoda het **latentedeprivatiemodel**. Betaalde arbeid vervult immers, naast de manifeste functie (het verwerven van een inkomen en andere materiële voordelen), een aantal latente functies (Jahoda, 1982). Die worden niet altijd bewust nagestreefd, maar ze zijn daarom niet minder belangrijk voor het welzijn van het individu.

Jahoda onderscheidde vijf van deze latente functies:

- Arbeid structureert de tijd van individuen.
- Arbeid is een belangrijke bron van sociale contacten en sociale ervaringen.
- Arbeid verbindt een individu met doeleinden die de persoonlijke preferenties overstijgen.
- Arbeid zorgt voor status en identiteit en draagt zo bij tot de definitie van iemands positie in de samenleving.
- Arbeid dwingt tot activiteit, biedt kansen om te handelen met zichtbare gevolgen en dwingt ook tot het ontwikkelen en uitdrukken van competenties en vaardigheden.

Voor Jahoda is arbeid de enige institutie die al deze functies (latente én manifeste) tegelijk kan vervullen. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de zogenaamde arbeidsmarktgerichte activering in de voorbije drie decennia een spil van het sociale beleid geworden is in de meeste westerse landen. Zo pakte de Duitse overheid uit met zogenaamde mini-jobs: jobs in de horeca, bij schoonmaakdiensten, in de bejaardenverzorging... Ze laten toe om maximaal 400 euro per maand te verdienen. De overheid wilde mini-jobbers uit de werkloosheid halen, zodat ze later konden doorstromen naar een gewone baan. Helaas bleken de mini-jobs niet de springplank te zijn naar het reguliere arbeidscircuit, maar een valkuil waarin periodes van werkloosheid werden afgewisseld met mini-jobs. Het resultaat was een loopbaan opgebouwd rond minderwaardige jobs die de deprivatie van de latente functies van (reguliere) betaalde arbeid niet ongedaan kon maken.

De benadering van Jahoda blijft actueel. De insteek van de latente functies blijft bruikbaar, ook om recente trends in tewerkstelling in expansieve economische sectoren te evalueren. Wat bieden de vele nieuwe jobs in de deel- of platformeconomie (niet)? Hoe moeten we de jobs op de wereldwijde markt van helpdesk- en supportdiensten beoordelen – jobs die verhuizen naar de stad of regio die op het moment de gunstigste

voorwaarden biedt aan de werkgever? De relevantie van het model van Jahoda heeft zich ook op onvermoede wijze geëtaleerd tijdens de covid 19-pandemie. Om de veiligheid van werknemers te garanderen, werd telewerken breed uitgerold. Zowat één op de vijf Vlamingen werkte voltijds thuis gedurende soms wel een jaar of langer. De manifeste functie van hun job bleef ongewijzigd (hetzelfde inkomen), maar gaandeweg groeide bij veel telewerkers de ontevredenheid. De vaakst gehoorde klachten gingen over het wegvalen van de dagelijkse structuur en het gebrek aan sociale contacten, niet toevallig de eerste twee latente functies van reguliere arbeid buitenshuis, volgens Jahoda.

1.4 EEN EERSTE DEFINITIE VAN SOCIOLOGIE

Er bestaan wellicht meer definities van sociologie dan er handboeken sociologie zijn. *“Though this be madness, yet there is method in it”*, om het met de woorden van Shakespeare (Polonius in *Hamlet*) te zeggen. Er zit structuur in deze mozaïek. Over de verschillen heen hebben de definities een aantal elementen gemeen. Het gaat over:

- sociaal handelen;
- sociale interacties en relaties;
- een sociale omgeving die dat sociaal handelen beïnvloedt (en omgekeerd);
- de (relatieve) voorspelbaarheid van dat handelen;
- mensen als sociaal product;
- diverse samenlevingsverbanden en
- ‘de’ samenleving.

Naargelang het element dat voor het voetlicht wordt gebracht, komen we terecht bij een ander sociologisch perspectief. Al die perspectieven bevinden zich in het raamwerk van de sociologie. Ze vormen delen van eenzelfde wetenschappelijke discipline. In 3.5 komen we daar beknopt op terug. We zouden als uitgangspunt een van de definities uit een van de vele internationale handboeken kunnen nemen, maar we blijven dichterbij huis en vertrekken vanuit de klassieke definitie van De Jager en Mok (1978) – en keren die vervolgens om. De oorspronkelijke versie is:

“Sociologie is de wetenschap die het sociaal handelen van mensen bestudeert, evenals de daaruit voortgekomen patronen en structuren in hun ontstaan, voortbestaan en veranderen”. (naar De Jager & Mok, 1978: 21)

Wij plaatsen niet het sociaal handelen van de mensen centraal, maar wel ‘de daaruit voortgekomen patronen en structuren in hun ontstaan, voortbestaan en veranderen’. We keren de definitie dus om en lezen ze dan als volgt:

Sociologie is de wetenschap: (1) die de maatschappelijke patronen en structuren bestudeert, in hun ontstaan, voortbestaan en veranderen, en tevens (2) het sociaal handelen van mensen, in de interactie met deze patronen en structuren.

MAATSCHAPPELIJKE PATRONEN EN STRUCTUREN

In het eerste deel van de definitie wordt verwezen naar gedrag patronen, zoals tafelmanieren, of naar instituties, zoals het huwelijk. Ook opvattingen kunnen patronen vormen, zoals opvattingen over wat rechtvaardig en nastrevenswaardig is, of over wat mensen mooi vinden of niet. Sociologie gaat over politieke partijen, religieuze groeperingen, etnische gemeenschappen of sociale klassen, die aan het sociaal handelen van hun leden richting geven. Daarbij mogen we nooit uit het oog verliezen dat in de sociologie het adjectief 'sociaal' veel ruimer is dan in het dagelijkse taalgebruik. Onder niet-sociologen staat 'sociaal' voor sociaal voelend of altruïstisch. Voor de socioloog zijn ook geweld, terrorisme, uitbuiting van de medemens, belastingontduiking en het weigeren van een uitgestoken hand voorbeelden van sociaal handelen. Ook dat asociale gedrag valt immers enkel te verklaren wanneer we rekening houden met de maatschappelijke context waarin het ontstaat en vorm krijgt.

We hebben al vermeld dat patronen zich kunnen vormen op de domeinen van gedrag en opvattingen. Er bestaan dus twee soorten van patronen in de samenleving: gedrag patronen en patronen van opvattingen. Dat onderscheid stemt overeen met twee cruciale dimensies van de samenleving, die we in sociologisch jargon aanduiden met positionele dimensie en symbolische dimensie. Omdat deze patronen structureel zijn ingebed in de samenleving, kunnen we ook spreken van positionele structuren en symbolische structuren. De **positionele structuren** zijn het gemakkelijkst te achterhalen, omdat ze meteen zichtbaar zijn via interactie- en communicatiepatronen. Zo kan de observatie van hoe vaak personen met elkaar contact hebben, hoeveel tijd ze samen doorbrengen en wie initiatieven neemt als ze samen zijn, je inzicht geven in de positie van die personen in een netwerk. Tussen actoren – zowel individuen als groepen – bestaan relaties van allerlei aard: nevenschikkende of onderschikkende relaties, relaties van strijd of samenwerking.

Symbolische structuren (of **cultuurpatronen**) gaan over (al dan niet geïnstitutionaliseerde) opvattingen: waarden en normen, doelstellingen en verwachtingen. Waarden zijn collectieve opvattingen over wat wenselijk is, zoals over het goede en het kwade, of over wat mooi of lelijk is. Normen zijn collectieve, meer of minder bindende gedragsregels, zoals wetten en reglementen, taboes, gewoonten, gebruiken of beleefdheidsregels. Ook die opvattingen sturen het handelen van mensen, zeker als ze 'geïnstitutioniseerd' raken, dat wil zeggen dat ze zich ontwikkeld hebben tot instituties, tot gevestigde en grotendeels gewaardeerde manieren waarop het sociale leven is georganiseerd. We hebben het dan over het huwelijk, de school, de jaarlijkse vakantie, de godsdienst...

SOCIAAL HANDELEN VAN MENSEN

In het tweede deel van de definitie wordt onder de aandacht gebracht dat die patronen (of structuren) in voortdurende **wisselwerking** staan met het sociaal handelen. Patronen en structuren zijn tegelijk de min of meer vaste resultaten van dat sociaal handelen, maar ze zullen op hun beurt dat sociaal handelen sturen.

Het adjectief 'sociaal' doet vermoeden dat het niet om alle menselijk handelen gaat. Inderdaad, handelen is enkel sociaal handelen voor zover het rechtstreeks of onrechtstreeks wordt beïnvloed door het handelen van anderen (meer daarover in 4.1). Het is die sociale bepaaldheid van het handelen die de bijzondere belangstelling van sociologen wekt: de vaststelling dat het handelen gebeurt in een sociale omgeving en de

kenmerken van die omgeving ondergaat. In familiekring zullen we ons aan tafel anders gedragen dan in een restaurant. We gaan anders om met onze collega's (vriendschappelijk) dan met onze oversten (formeel). Hoe en op wie we verliefd worden, met wie we samenwonen en met wie we misschien trouwen, wat we mooi of lelijk vinden – alles wat ons beweegt – heeft te maken met de samenlevingen die ons vormen. De belangen die we hebben en nastreven, de drang om drie weken een (zuiderse) vakantie te nemen, de traditie dat je kerkelijk trouwt, ook al heb je in jaren geen kerk meer vanbinnen gezien, de gewoonte dat je niet in je zwembroek het college sociologie volgt, het idee dat een universitair diploma behalen belangrijk is... zijn allemaal voorbeelden van een bepaalde manier van samenleven. In andere tijden en op andere plaatsen werd en wordt dat alles vaak anders georganiseerd. We noemen dat 'het contingente, maar niet-arbitraire karakter' van sociale fenomenen.

Sociologen proberen dat sociaal handelen te beschrijven, te analyseren, te verklaren en te voorspellen. Ze kunnen uit een beperkt aantal kenmerken, zoals inkomen, opleiding en beroep, met enige zekerheid afleiden in welk soort buurt iemand woont, evenals de grootte en het comfort van het huis, het aantal kinderen, de voorkeur inzake boeken, tijdschriften en muziek. Meer nog, ze kunnen op basis van die gegevens, met aanvaardbare waarschijnlijkheid, voorspellen van welke verenigingen iemand lid is, op welke partij een persoon (niet) zal stemmen en of het licht aanblijft of uitgaat tijdens het vrijen. Ze kunnen, met andere woorden, de structuren in dat handelen achterhalen; structuren gaan immers essentieel over de relaties tussen de daarnet opgesomde en vele andere elementen. Dat veronderstelt *sociological imagination*, sociologische verbeelding.

SAMENVATTEND

In dit eerste hoofdstuk zetten we voorzichtig de eerste stappen op het pad van de sociologie. We openen met een aantal concrete situaties uit het dagelijkse leven en vervolgen met wat sociologen te vertellen hebben over enkele grotere fenomenen, die op het eerste gezicht tot de persoonlijke levenssfeer behoren (echtscheiding, zelfdoding, arbeid). Dan blijkt dat ook daar de maatschappelijke context doorslaggevend is, en juist die nemen sociologen onder de loep. Het is de bedoeling van de socioloog om op het eerste gezicht vanzelfsprekende verschijnselen en gedragingen met enige afstandelijkheid te beschrijven, te analyseren en te verklaren. Echte oorzakelijke relaties zijn (nog) schaars in de sociologie, en daardoor is de sociologie geen echt voorspellende wetenschap. Daarin verschilt de sociologie niet van de andere mens- en maatschappijwetenschappen, zoals de economie (*“Over het algemeen zijn economen beter in het voorspellen van het verleden dan in het voorspellen van de toekomst.”*). Maar wat de socioloog wel heeft, is sociologische verbeelding. We sluiten deze inleiding af met een definitie van de sociologie, als *de wetenschap die de maatschappelijke patronen en structuren bestudeert in hun ontstaan, voortbestaan en veranderen, en tevens het sociaal handelen van mensen in de interactie met die patronen en structuren.*

Met die eerste inzichten in onze rugzak kunnen we onze weg voortzetten. In hoofdstuk 2 vertellen we meer over de eigen aard van het 'materiële voorwerp' van onze wetenschap: de samenleving(en). Daarna verduidelijken we in hoofdstuk 3 de voorwaarden waaronder de sociologische verbeelding leidt tot wetenschappelijke inzichten over die samenleving.